

Българските земи в османската система за доставки на зърнени храни през XVIII век

The Bulgarian Lands in the Ottoman Grain Provisioning System during the 18th Century

Христо ХРИСТОЗОВ
Hristo HRISTOZOV

Abstract. *This chapter examines the role of the Bulgarian lands within the Ottoman Empire's grain provisioning system during the 18th century. The analysis highlights the ecological and logistical frameworks that facilitated the integration of Bulgarian agricultural resources into the broader imperial supply networks. It explores the administrative mechanisms, including taxation and regulation, that ensured a steady flow of essential commodities to key urban centers, the Ottoman army, and charitable institutions. The analysis underscores the strategic importance of the Black Sea ports and the Danube River in the transportation of grain, emphasizing the socio-economic interactions between local producers, state officials, and merchants. The study also addresses the challenges posed by environmental factors, social unrest, and economic pressures, which occasionally disrupted the supply chains. By focusing on the contribution of Bulgarian lands to the Ottoman grain provisioning system, this research provides insights into the complex interplay between local and imperial interests in sustaining the empire's food security and political stability.*

Keywords: grain provisioning; Bulgarian lands; Black Sea ports; Dobrudja; Ottoman army; Istanbul, Egypt

1. Въведение

В продължение на повече от шест столетия територията на Османската империя обхваща различни екологични и климатични зони, разположени на три континента – Европа, Азия и Африка (Hütteroth, 2006, White, 2011, pp. 15 – 51, Mikhail, 2017). Непрекъснато еволюиращата имперска администрация е изправена пред необходимостта да адаптира своите политики спрямо разнообразието от природни ресурси и екологични характеристики на отделните региони, за да създаде ефективна система за снабдяване с продоволствие. Изграждането на устойчива логистична мрежа трябва да задоволи непрекъснато растящите нужди от основни суровини, стоки и храни, предназначени за издръжка на армията, столицата Истанбул, големите градски центрове, мюсюлманските благотворителни институции и други. В основата на тази продоволствена система стои сложна и разклонена

социална структура, включваща земеделци, скотовъдци, държавни служители, търговци и предприемачи, които осигуряват на държавата непрекъснат приток на зърнени храни, добитък, дървен материал, метали и други ресурси (Грозданова, Андреев, 1998, Fagohi, 1984, Murphey, 1987, White, 2011, pp. 28 – 39). Управлението на природните ресурси чрез системата за снабдяване гарантира екологичната цялост на Османската империя, интегрирайки разнообразните екологични и климатични зони на Източното Средиземноморие и Близкия изток в полза на имперската политика. Ефективният контрол на природните ресурси позволява тяхното пренасочване в рамките на имперското пространство. По този начин в ръцете на централната и провинциалната администрация се предоставя възможността да балансират недостига на ресурси в определени региони чрез преместване на стоки от зони с излишък към зони с дефицит (Murphey, 1987, pp. 232 – 234, Mikhail, 2011, pp. 159, Mikhail, 2017, pp. 153 – 168).

Българските земи заемат централно място в пъстрата мозайка от природогеографски и климатични зони на Османската империя. Още през Средните векове балканските народи и в частност българите изграждат устойчиво във времето демографско, културно и стопанско взаимодействие със заобикалящата ги природна среда. Това позволява на османците постепенно да интегрират локалните природни ресурси в административната и икономическата си система. Всички стопански дейности са поставени под стриктен данъчен контрол, който обезпечава непрекъснати приходи за държавната хазна. Като непосредствен хинтерланд на столицата Истанбул, локалните природни ресурси на българските земи са организирани в различни мрежи за доставки на суровини и продоволствие както за имперския център, така и към критични точки из цялата територия на империята. Целта на настоящия текст е да покаже важното място на българските земи в османската система за снабдяване със зърнени храни през XVIII в. Примерите, които ще бъдат представени, ще онагледят пространствените траектории и социалните мрежи при организацията на доставки от Балканския полуостров и българските земи до различни зони на Средиземноморието в рамките на Османската империя.

2. Системата за осигуряване със стоки и суровини в османската икономическа парадигма и снабдяването със зърнени храни

В историческата наука днес преобладава схващането, че икономическата политика на Османската империя се основава на три взаимно свързани принципа: стремеж към фискална ефективност (fiscalism), придържане към установени традиции (traditionalism) и осигуряване на снабдяването с основни стоки и суровини (provisionism) (İnalçık, 1994, pp. 44 – 54, Genç, 1999, pp. 39 – 63). Фискализмът е фокусиран върху максимизирането на държавните приходи чрез данъчно облагане и ефективно финансово управление за минимизиране на разходите. За да финансира публичните и военните си разходи, османската администрация налага различни данъци върху всяка сфера на аграрното и занаятчийското производство, търговията и пр. Постигането на финансова стабилност и предотвратяването на бюджетни дефицити налагат разумно и прецизно управление на държавните ресурси и разходи, което е основен елемент на този принцип (Genç, 1999, p. 60). Традиционализмът в икономиката на Османската империя се основава на следването на установени обичаи и норми при осъществяването

на стопанска дейност. Основната му цел е гарантиране на социалното и икономическото равновесие чрез поддържане към утвърдени вече практики, които допринасят за запазване на установения ред. Проявлението на традиционализма се открива в регламентирането на пазарните механизми, ценовата политика и организацията на занаятчийското производство и търговията посредством еснафските структури. Тези институции играят ключова роля в опазването на установени стандарти за качество, регулирането на цените и осигуряването на справедливи условия за конкуренция сред своите членове (Genç, 1999, p. 58).

Изобр. 1. Миниатюра на Левни Абдулджелил Челеби. Част от карнавалното шествие (ден шести – 23 септември 1720), свързано с празненствата по случай обрязването на синовете на султан Ахмед III (1703 – 1730). Долу: земеделци орат и сеят; горе в дясно: мухтесиб, комично облечен в сламени одежди, яхнал магаре; горе в средата: продавач на сими; горе в ляво: пекар с пещ, поставена на платформа върху две магарета. Източник: Seyyid Hüseyin Vehbi, M. Tulum, 2008. Surname Sultan Ahmet'in Düğün Kitabı: Surname-i Vehbi. İstanbul, Kabalcı Yayınevi 2008, p. 212, Minyatür 76a.

Османската политика по снабдяването с основни стоки и суровини функционира като инструмент за регулация и координация на икономическите практики в рамките на имперското пространство. Чрез нея се обезпечават както жизненоважните нужди на градското население и устойчивостта на мюсюлманските благотворителни институции, така и логистичната подготовка на военните кампании – три ключови опори на държавната стабилност и легитимност. Оттук произтича необходимостта от гарантиране на устойчиво и равномерно предлагане на стоки и услуги с цел предотвратяване на дефицити и осигуряване на пазарна

достъпност. В този рамков контекст държавната интервенция придобива нормативна функция, като посредством административен контрол се регулират производствените и дистрибуционните процеси, така че основните ресурси да бъдат налични на регулирани цени, отговарящи на социалните и стратегическите приоритети на централната власт (Genç, 1999, p. 55).

Съществена роля в организацията на пазара в Османската империя, а от там – и на системата за снабдяване с основни стоки и суровини, играят *мухтесибът* и *нархът*. Мухтесибът е административен чиновник, който е отговорен за контрола върху качеството на произвежданите стоки и за гарантирането на почтеността при търговските сделки. В

сътрудничество с кадиите, които осъществяват прилагането на договори и нормативни разпоредби, мухтесибите допринасят за поддържането на пазарните стандарти и справедливостта в търговията. Нархът е метод за определяне на фиксирани цени за основни стоки от страна на държавата. Целта на нарха е да установи балансиран пазарни стойности, осигурявайки на купувачите възможно най-ниски цени, като същевременно гарантира на продавачите адекватно възнаграждение за направените разходи. Ценовият механизъм функционира като средство за регулиране на движението на ресурси, стимулирайки разпределението на стоки от региони с по-ниски цени в провинцията към градските центрове, където цените са по-високи, и в крайна сметка – към столицата (White, 2011, p. 24). Тази намеса се разпростира до контролирането на износа, за да се гарантира, че вътрешните нужди са задоволени преди продажбата на стоки в чужбина и насърчаването на вноса за допълване на местното производство, когато е необходимо (Genç, 1999, p. 55).

Суровини като дървения материал и хранителни стоки като месото и зърненото са от критично значение за устойчивостта и функционирането на Османската империя. Дървеният материал е необходим за изграждането на флота, публичните и военните строежи. Държавата осъществява контрол на снабдяването му посредством защитени гори, разположени на Балканите, Мала Азия и Сирия. Надзорът, изборът на дървен материал, сечта и доставките са поверени на представители на еничарския корпус, като техните функции са кодифицирани в съответните закони (Dursun, 2006). Джелепкешанската система осигурява значителни количества овце за покриване на нуждите от месо за столицата и армията. Посредством разклонена мрежа от прекупвачи и доставчици се осигурява дребен рогат добитък от Източните Балкани, Влахия и Крим. Тази система се сблъсква с различни предизвикателства като социални външения, природни бедствия и инфлация, което води до недостиг и временни прекъсвания в снабдяването. (Cvetkova, 1970, Greenwood, 1988, Грозданова, Ангреев, 1998).

Осигуряването на зърнени храни е жизненоважно за стабилността на империята. Пшеницата е основен хранителен продукт и гарантираният ѝ достъп е от съществено значение за поддържането на социалния ред и икономическата стабилност. Администрацията управлява зърнените запаси и организира мащабни доставки до столицата, армията и засегнати от глад райони, когато е необходимо. Тази система се сблъсква с предизвикателства, породени от екологични фактори и социален натиск, които понякога водят до недостиг и прекъсвания на снабдяването. Системата за осигуряване на зърно подчертава усилията на империята да поддържа продоволствена сигурност на обширната си територия (Muirphey, 1987, Özveren, 2003, Ağır, 2013).

Османската държава прилага строги регулации и надзор върху производството и разпределението на зърно. Това включва фиксиране на цени и контрол върху търговията, за да се предотвратят спекулации и да се осигури достъпност на зърнени храни за населението. Администрацията установява подробни процедури за предотвратяване на глад и дефинира ясно структурирана йерархия в разпределението на хранителните припаси. Приоритетно се удовлетворяват военните нужди, считани за ключови при осигуряването на стабилността и сигурността на империята. Благотворителните кухни (имарети) имат важна роля в ежедневно потреблението на зърно и функционират като пункто-

бе за разпределение при спешни ситуации. Големите имарети в градовете и столицата ежедневно раздават хиляди хлябове и топли ястия. След удовлетворяване нуждите на имаретите зърното се насочва към официалните резиденции на султана и към дворцовия комплекс.

В средата на XVIII в. само за изхранването на населението на Истанбул са необходими около 750 тона зърно всеки ден. Снабдяването на столицата със зърно е поставено под надзора на Великия везир и се осъществява от различни зони в рамките на Османската империя. До средата на XVIII в. районът на Черно море и река Дунав са сред основните източници на зърнени храни за Истанбул. Тези територии се характеризират със значителни излишъци в зърнопроизводството и играят ключова роля в задоволяването на нуждите на столицата (Murphey, 1987, pp. 221 – 239; Ağır, 2013, p. 575). Поради геополитически промени и загубата на изключителен контрол върху Черно море в края на XVIII в. средиземноморските пристанища придобиват важно значение за доставките на зърнени храни за столицата (Ağır, 2013, p. 582). Западна Анатолия се разглежда от централната администрация като второстепенна алтернатива в системата на снабдяване със зърно. Доставките от региона покриват потребностите на Истанбул най-вече в периоди на сериозен недостиг (Murphey, 1987, p. 232). Една от важните зони за снабдяване на империята със зърно е долината на река Нил. Египет подsigурява доставките с храни за свещените за мюсюлманите градове Мека и Медина и гарантира изхранването на голяма част от поклонническия поток по време на ежегодния хадж. От сезонния приток на река Нил, поддържането на иригационните съоръжения и безпроблемното протичане на земеделския цикъл зависи възможността на централната администрация да покрие хранителните потребности на различни точки в Средиземноморието в случаи на глад и дефицит, включително и на столицата (Murphey, 1987, pp. 232 – 233; Ağır, 2013, p. 582).

За превозването на доставките от зърнени храни на далечни разстояния османската администрация разчита преди всичко на морския транспорт. Оптималният период за превоз на зърно от Черноморския регион обхваща времето между 15 август и 30 септември. Държавата се сблъсква с редица предизвикателства, сред които предотвратяването на спекулативната търговия, изграждането и поддържането на флотилия за транспорт на зърното, както и гарантирането на навременното пристигане на договорените търговски кораби. Администрацията се опитва да приложи стриктни мерки за контрол на доставките, като претегляне на товарите както в пристанищата на отплаване, така и в тези на пристигане; конфискуване на зърнени товари при залавяне на кораби, отклонили се от одобрените маршрути и пр. (Murphey, 1987, pp. 221 – 223). При превоза на доставките администрацията разчита преди всичко на наемни кораби, запазвайки възможността да използва имперския флот за случаите на извънредна необходимост (Murphey, 1987, pp. 223 – 225). Времето за транспортиране на зърното е от решаващо значение поради нетрайния характер на стоката и краткия навигационен прозорец за корабоплаване. Забавянията в един етап от маршрута могат да доведат до нарушаване на цялостния график на превоза. Администрацията се стреми към изключително използване на определената за транспортиране на зърното флотилия през седмиците след прибирането на реколтата. Често срещани проблеми при превоза са претоварване на корабите с цел незаконна

търговия, както и подаване на фиктивни оплаквания относно загуби на зърно по време на пътуването и др. (Murphey, 1987, pp. 225 – 226).

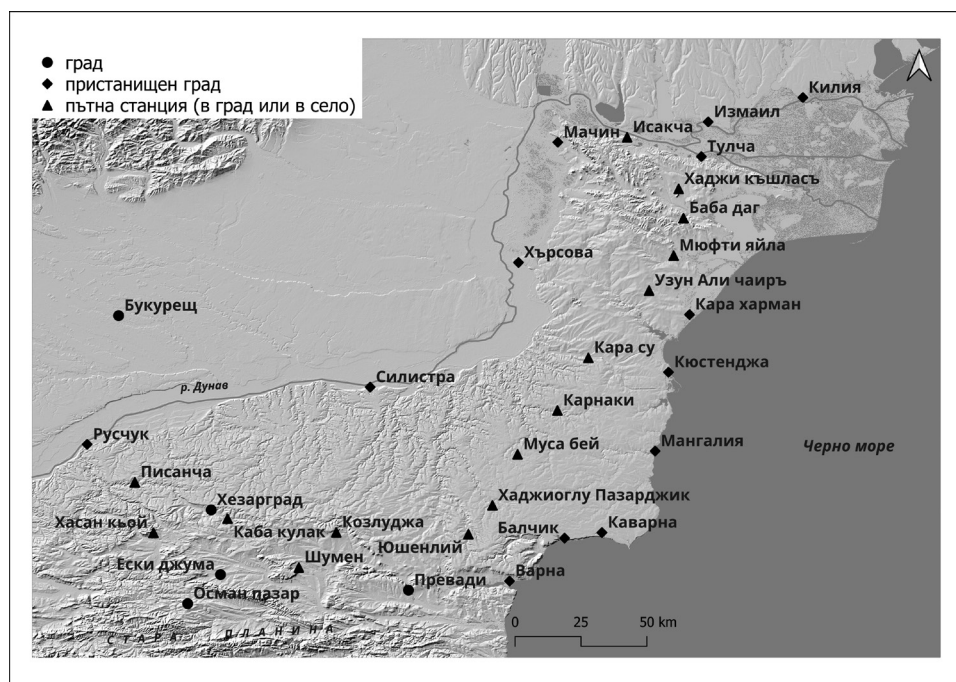
Важно място в османската система за снабдяване със зърно заемат складовите съоръжения. Османската държава поддържа мрежа от държавни зърнени хамбари, предназначени за съхранение на големи количества зърно. Тези хамбари се разполагат стратегически в основни дистрибуционни центрове като Истанбул, за да се гарантира постоянен приток на зърно за населението на столицата. Държавата финансира изграждането и поддръжката на тези съоръжения, които изпълняват критична роля в дългосрочното складиране на храните. За временно съхранение се използват складови помещения, разположени в пристанищата, откъдето зърното се транспортира към основните разпределителни депа. (Murphey, 1987, p. 229; Ağır, 2013, p. 589). Имаретите функционират не само като благотворителни институции, но и като важни пунктове за складиране и разпределение на зърното. Те разполагат със запаси от храни, които се активират в случаи на нужда. Мензилханетата – пътни станции по основните имперски пътища – функционират като аварийни снабдителни пунктове. Те осигуряват зърно както за държавни, така и за обществени нужди при временни дефицити или при придвижване на войските по време на поход. Мрежата от складове е от решаващо значение за поддържане на стабилно снабдяване със зърно в различни части на империята (Murphey, 1987, p. 217; Ağır, 2013, p. 574).

Складовите структури изпълняват основна функция по предотвратяване на глада чрез поддържане на резерви от зърно в условия на недостиг. Османската администрация въвежда рутинни мерки, включително натрупване на запаси в държавните хамбари и имаретите, с цел гарантиране на продоволствена сигурност. Държавата упражнява надзор върху качеството на съхраняваното зърно посредством редовни инспекции, целящи да гарантират съответствие със санитарните и хранителните стандарти, което е важно за здравето на градското население. Чрез регулиране на количеството зърно, пускано на пазара, складовете допринасят за стабилизиране на цените. Държавата освобождава запаси от хамбарите и имаретите, за да отговори на повишено търсене и да предотврати спекулативни скокове в цените, осигурявайки така достъпна храна за населението. В условия на изключителна необходимост – по време на глад или военни кампании – държавата активира складираните резерви, за да предостави спешна помощ (Murphey, 1987, pp. 228 – 232; Ağır, 2013, p. 589).

Османската империя изгражда сложна и централизирана система за управление на хранителните припаси, чиято цел е да гарантира продоволствена сигурност и социалната стабилност в отделни райони на страната. Снабдяването на столицата Истанбул, градовете и войската е приоритет за централната администрация, която прилага различни регулации, фиксирани цени и контрол върху търговията. Основни зони, от които се осъществяват постоянни доставки, са Балканите, долината на река Нил и Западна Анатолия. Морският транспорт играе важна роля в логистичния процес, подпомогнат от строго определен навигационен прозорец и мерки срещу злоупотребите. Държавата поддържа разширена мрежа от складове за зърно и пътни станции, които функционират като разпределителни центрове в случаи на дефицити и кризи. Чрез тази система османската администрация не само реагира в случаите на недостиг на храни, но и демонстрира управленски капацитет в поддържането на имперска кохезия и легитимност.

3. Доставкаите на зърно от българските земи: пространствени траектории през XVIII век

Близостта на Балканите и българските земи до Истанбул ги прави надежден и ефективен източник на зърно в сравнение с по-далечните региони на империята. Пристанищата по река Дунав, по бреговете на Черно и Егейско море служат като критични центрове за прехвърляне на зърно от вътрешните райони на Полуострова към Истанбул и други зони на Средиземно море (McGowan, 1981; Murphey, 1987, стр. 222 – 228; Ağır, 2013, pp. 274 – 279). Определени екологични пространства на Балканите и българските земи се свързват с имперската система на снабдяване със зърнени храни посредством различни експортни центрове. В пристанищата на Солун и Орфано се събират доставките от обширните равнини на Македония и районите по поречието на реките Вардар и Струма. Пристанищата на Текирдаг и Енез приемат зърно от плодородните райони на Егейска, Северна и Източна Тракия, а в черноморските пристанища Варна, Балчик и Каварна, Кюстенджа, Мангалия и в Силистра на река Дунав се събира зърно от района на Добруджа. Пристанищата по река Дунав като Русе, Свищов, Никопол и Видин обхващат доставките на зърно и други стоки от района на Дунавската равнина. През XVII и XVIII в. земевладението в тези региони все повече попада под контрола на големи частни стопанства – чифлици, които превръщат отглеждането на зърното в пазарно ориентиран сектор на местната икономика (McGowan, 1981, pp. 58 – 79; Kaçarınar, Kaçarınar, 2019, pp. 277 – 278; Тодоров, Добрев, 2023, pp. 97 – 101).

Изобр. 2. Пътните станции в Лудогорието и Добруджа със складове за зърнени храни и пристанищата за снабдяване със зърно по бреговете на Черно море и р. Дунав в края на XVIII век

Източник:
Христо Христозов

Отделните екологични зони на Балканския полуостров и българските земи, заедно с прилежащите им пристанища, играят ключова роля в средиземноморската

търговска мрежа, свързвайки балканското производство на зърно с икономическите центрове на империята. Стратегическите им позиции позволяват ефективно разпределение на зърното при задоволяване нуждите на Истанбул и армията. Тази интеграция подчертава

значението на Балканите като жизненоважен регион за доставки както за местните, така и за имперските нужди по време на османската епоха. През месец Мухарем 1145 г. (24 юни – 23 юли 1732 г.) е издаден „ферман до кадиите на казите и пристанищата по румелийската страна и черноморското крайбрежие,“ от които се изпращат храни за Истанбул. Документът засяга практиката от черноморските пристанища да се пренася зърно за Мала Азия. В конкретния случай местните власти са предупредени да извършват стриктен контрол по товаренето на корабите и да следят техният маршрут да е насочен към столицата. При злоупотреби са предвидени наказания за уличените в контрабанда на зърно към Анадола и конфискация на товарите.¹ Подобна заповед от първата десетдневка на Джамази юл-Еввел 1152 (6 – 15 август 1739 г.) цели да регулира доставките на зърнени храни от казите Нови пазар, Провадия, Шумен, Козлуджа, Силистра, Хаджиоглу Пазаръ, Кара су, Баба даг, Чардак и Хърсово, необходими за събраните в Истанбул войски. На местните власти е заповядано да съблюдават товарните дейности по пристанищата на Варна, Калиакра, Балчик, Мангалия, Кюстенджа и Кара харман. Зърното трябва да пристигне в столицата и да не бъде отклонявано към Анадола.² Двете заповеди са издадени веднага след края на времето по прибиране на реколтата в района на Добруджа и целта им е да подсиgurят хранителни припаси за населението на столицата и за армията. Те подсказват за съществуването на традиционни търговски връзки за доставяне на зърнени храни от българското черноморско крайбрежие за малоазийските пристанища.

През XVIII в. нараства стратегическото значение на Добруджа и североизточните части на Балканския полуостров. Османската империя води общо четири войни с Русия (1710 – 1713, 1735 – 1739, 1768 – 1774, 1787 – 1792), последните две от които завършват със значителни териториални загуби за османците в Северното Причерноморие и унищожаването на Кримското ханство. Османците полагат усилия да подобрят инфраструктурата в Източните Балкани, като укрепват черноморските пристанища, строят крепости по дунавския бряг и укрепени военни лагери във вътрешността. Усилията на османската администрация са насочени и към подобряване на логистиката по отношение на доставките на зърнени храни за армията. През месец Мухарем 1153 (29 март – 27 април 1740 г.) е издаден ферман до кехаята на капуджи-башиите Мустафа ага. Документът засяга обслужването на пътните станции – мензилите, между Одрин и Исака и зареждането им със зърнени храни, нужни за изхранването на османската войска при придвижването ѝ до фронтовете по време на войната с Русия от 1735 – 1739 г. На Мустафа ага е заповядано да инспектира складовете и състоянието на съхраняването в тях зърно. Дадено му е нареждане да комуникира с местните власти и първенци и при недостатъчни наличности да се събере зърно от местното население.³ Мрежата от складове, разположени по пътните станции, са важен елемент от организирането и провеждането на военни кампании – осигуряват продоволствена стабилност и играят ключова роля в логистичната подготовка на армията.

Натрупването на запаси, подложени на административен контрол и регулярни инспекции за качество, гарантира наличието на хранителни ресурси, отговарящи на санитарните стандарти – критично условие за поддържане на бойната готовност. В периоди на мобили-

1 Димитров, 1981, док. 33, с. 35.

2 Пак там. док. 95, с. 68 – 67.

3 Пак там, док. 123, с. 84 – 85.

лизация складираните ресурси се активират, изпълнявайки функцията на стратегически резерв, който гарантира издръжката на войските и минимизира социалното напрежение във вътрешността на империята. Последните две десетилетия на XVIII в. са кризисни за Османската империя, чиито балкански провинции са обхванати от продължителната кърджалийска анархия. Освен това империята води две неуспешни войни с Австрия (1787 – 1791) и Русия (1787 – 1792), които само задълбочават вътрешнополитическата нестабилност. Въвеждането на два фронта изправя османската администрация пред предизвикателството да мобилизира значителен човешки ресурс и сериозно количество продоволствие. През пролетта и лятото на 1787 г. са разпратени серия заповеди до кадиите на административните центрове, разположени в Източните Балкани, и до специално определени пратеници да инспектират пътните станции по пътя от Кючюк Чекмедже до Одрин, от Одрин до Баба даг и от Кърккилис (Къркларели, Лозенград) до Исакача.⁴ Ферманите предвиждат проверка на количествата хранителни припаси и тяхното качество във връзка с придвижването на османската армия за предстоящата война с Русия. На отделните кадии и местните първенци е наредено да събират дори недоборите от квотите зърно за минали години и да подсигурят нужните количества пшеница, ечемик и брашно. С ферман от 19 Шеваз 1201 (4 август 1787 г.) на казите Хаджиоглу Пазаръ (Добрич) и Балчик например са определени квотите от 12 000 килета ечемик, 2000 килета брашно, 200 специално брашно, 3200 кантара слама, 460 коли дърва и 260 коли сено. Всички количества продоволствие са предназначени само за пътната станция в Хаджиоглу пазаръ.⁵ В хода на военните действия като постоянни пунктове, към които биват насочвани зърнени храни, се утвърждават важните крепости на самия фронт – Оджак (Очаков),⁶ Бендер⁷ и Измаил.⁸ В тила на османската армия център за доставки на хранителни припаси е зимният лагер при Шумен.⁹

През XVIII в. османската централна администрация постепенно губи политическия контрол над големи части от Балканския полуостров. През последните две десетилетия на века в Тракия властват анархията и кърджалийските главатари, а на север от Стара планина фактически господари на османските провинции стават местните първенци – аяните (Мутафчиева, 1993). Посредством различни финансови операции, откупуване на данъци (*илтизам*), лихварство и др. те концентрират около себе си значителни финансови ресурси, които им помагат да установят политически контрол над местните съвети (*меджлиси*) и да бъдат утвърдени от самата централна власт като местни управители. Някои от аяните принадлежат към еничарския корпус и намират сериозна подкрепа в отделните подразделения на османската пехота в столицата или от разквартируваните части в провинциите. Видинският аянин Осман Пазвантоглу и русенските аяни Исмаил Тръстеникоглу и Алемдар Мустафа стигат до ранг паши и дори си позволяват да водят външна и вътрешна политика независимо от централната власт в Истанбул. Често аяните са едри поземлени собственици на големи чифлишки стопанства или поставят под свой контрол по-малки собстве-

4 Пак там. dok. 380, с. 196, dok. 396, с. 205 – 206, dok. 397, с. 206 – 207.

5 Пак там. dok. 410, с. 215

6 Пак там. dok. 419, с. 219

7 Пак там. dok. 528, с. 277.

8 Пак там. dok. 387, с. 202 и dok. 537, с. 277.

9 Пак там. dok. 473 и 474, с. 250 – 251.

ници в района, който фактически управляват. Това позволява на местните зърнопроизводители да злоупотребяват в своя полза с опитите на централната власт да организира доставки на зърно към столицата, армията и различни части на империята (McGowan, 1994, pp. 659 – 679, Shusharova, 2017).

Няколко документа от лятото – есента на 1786 г. засягат различни форми на злоупотреби от страна на местните власти и зърнопроизводителите при доставките на зърнени храни за столицата. През първата десетдневка на Зилкааде 1200 (26 август – 4 септември 1786 г.) е изпратен ферман до дворцовия капуджи-башия Абдуррахман за събиране на храни от Черноморието.¹⁰ От същата дата е и друг ферман пак до същия дворцов агент и до кадиите на казите, откъдето трябва да се събере необходимото зърно. От документа става ясно, че във вече пристигналите в столицата товари зърно има много примеси и чужди тела, което занижава качеството на храните. На отговорните лица е наредено да се постараят повече при организирането на доставките на място.¹¹ Няколко дни по-късно през средната десетдневка на Зилкааде 1200 (5 – 14 септември 1786 г.) пак до същия държавен чиновник и до представителите на местните власти е адресирана заповед да засилят контрола по чистотата на зърното и да не допускат укриването на храни, тъй като пристигащите в столицата товари се оказват недостатъчни.¹² По същото време до казата Хаджиоглу Пазарджик например е изпратен нарочен пратеник – капуджи-башията Абу Бекир, който да съблюдава събирането на зърнени храни от местното население.¹³ Именно през следващите години по време на Руско-турската война 1787 – 1792 г. аяният на Хаджиоглу Пазарджик Ибиш ага ще създаде сериозни препятствия при организирането на доставките на зърнени храни за войската.

4. Доставките на зърно от българските земи: социални траектории в Добруджа през 80-те години на XVIII век

През XVIII в. местните политически елити – аяните, заемат ключова позиция в османската система за снабдяване със зърно, като тяхната намеса в разпределението и доставките на хранителни припаси оказва едновременно положително и отрицателно въздействие върху административните механизми. Аяните често изпълняват функциите на снабдителни агенти (*tibayaası*), натоварени със събирането и изпращането на зърно към Истанбул. Тяхното задълбочено познаване на локалния контекст и силно влияние в местните общности се оказват решаващи за успешното администриране на процеса по разпределение и за изпълнението на наложените държавни квоти зърно (*tibaya*) (Murphey, 1987, с. 574).

Като пример може да бъде посочен първенецът на Хаджиоглу пазаръ (Добрич) Ибиш ага, който има водеща роля при снабдяването със зърно от района на Добруджа и Лудогорието за армията и столицата на Османската империя. Дейността му в тази област е тясно свързана с неговите административни функции и икономическа мощ. Ибиш ага започва своя-

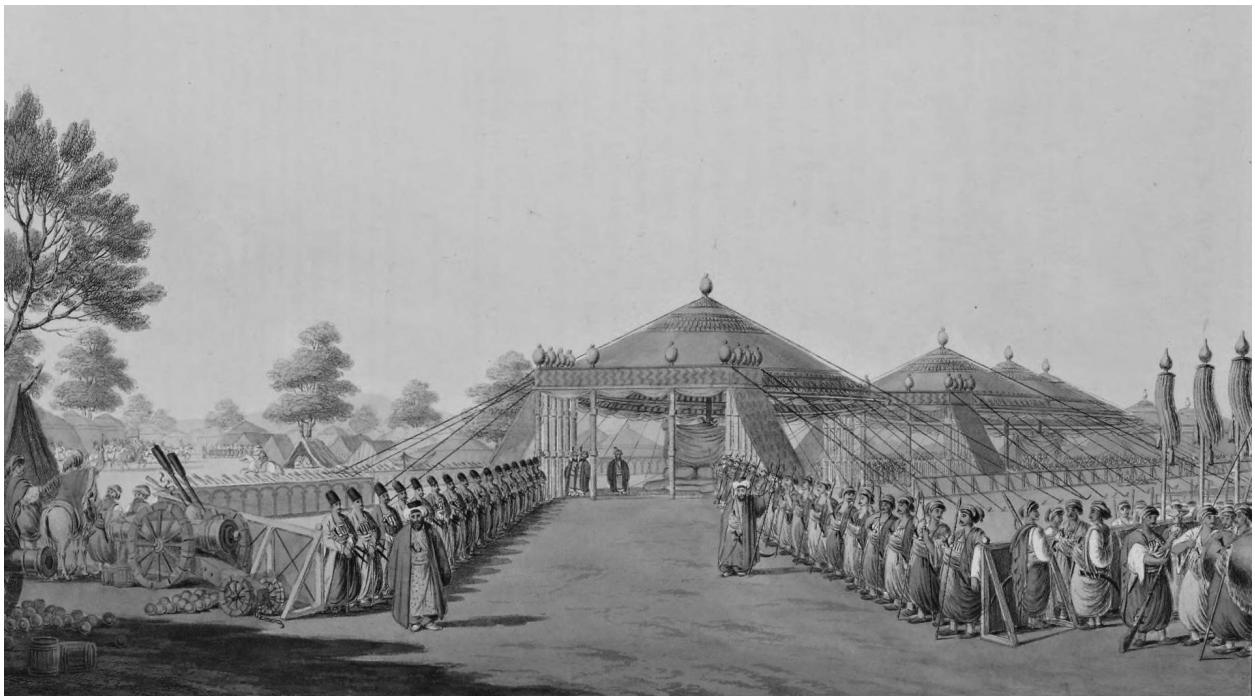
10 Пак там, dok. 362, с. 184.

11 Пак там. dok. 363, с. 184.

12 Пак там. dok. 346, с. 185.

13 Пак там. dok. 378 и 379, с. 185-186.

та политическа кариера като сердарин на еничарския корпус в Хаджиоглу Пазарджик. През февруари 1774 г. той е назначен за ага на V бюлук от серден-гетчиите, което му дава широки административно-полицейски и стопански функции. Той е отговорен за осигуряване на спокойствието и сигурността на населението, както и за събиране на наследствата и вещите от починалите еничари без известни наследници (Димитров, 1974, стр. 67). През 1782 г. Ибиш ага става първенец-ковчежник на казата Хаджиоглу Пазарджик, като поема отговорността за посрещането на правителствени куриери и чиновници, както и за разходите по разквартируването им. Той представя сметки за изразходваните суми, които се разхвърлят за събиране от населението на околията (Димитров, 1974, стр. 68). През есента на 1787 г. казата Хаджиоглу Пазарджик е задължена да достави 6250 цариградски килета пшеница за армията в Очаков и други погранични крепости. Ибиш ага събира исканите количества зърнени храни, а на следващата 1788 г. е назначен за държавен пълномощник по изкупуването на зърнени храни от причерноморските райони. Той е натоварен със задачата да събира всички налични зърнени храни и да ги продава по определените държавни цени на капитаните на корабите от житната борса или на търговските писари. Агата трябва да следи всеки натоварен с храни кораб да отида в столицата и да залавя спекулантите, които продават храни на чужди кораби (Димитров, 1974, стр. 71 – 72).

Изобр. 3. Османската армия на лагер в покрайнините на Истанбул в подготовка за военни действия срещу Русия и Австрия, пролетта на 1788 г.

Източник: Mayer, L. (1810). Views in the Ottoman Dominions in Europe, in Asia, and some in of the Mediterranean Islands, from the Original Drawings taken for Sir Robert Ainslie by Luigi Mayer, F.A.S. with Descriptions Historical and Illustrative. London: Printed by T. Bensley, Bolt Court, Fleet Street, for R. Bowyer, 80, Pall Mall, plate 5 "Turkish Encampment at Daud Pascia".

Благодарение на утвърдената си властова позиция в провинциите аяните упражняват значително влияние върху административните механизми за разпределение на зърното. Те често манипулират системата в своя полза или в полза на близки до тях лица, което води до прилагането на различни корупционни практики (Murphey, 1987, с. 574; Ağır, 2013, с. 583). Ибиш ага използва административните си функции, за да разорява конкурентите си и да разширява собствените си операции със зърнени храни. През 1788 г. той е натоварен със събирането на значителни количества зърнени храни за обезпечаване на османските войски при предстоящата война с Русия. Според документите, публикувани от Страшимир Димитров, в армията на ден се употребяват за прехрана 2000 килета (приблизително 51 тона) брашно и 7000 килета (около 190 тона) ечемик. За зимния лагер на армията в Шумен е необходимо да се осигурят 120 000 килета брашно, което се равнява на около 3072 тона, и 420 000 килета ечемик, което се равнява на приблизително 10 750 тона. Казата Хаджиоглу Пазарджик трябва да предостави от текущата реколта, съгласно определените държавни цени, 5000 килета брашно, 1750 килета пшеница и 31 000 килета ечемик. Според донесени-ята на Ибиш ага тези количества не са посилни и той предложил събирането на квотите зърнени храни, предназначени за войската в Шумен, и от мензила в Хаджиоглу пазарь. През есента на 1788 г. централната власт започнала да изпитва недостиг с осигуряването на хранителни припаси както за войската, така и за столицата. Специално назначено разследване констатира на място, че Ибиш ага не е изпълнил определените му квоти за събиране на продоволствие. Нещо повече, инспекцията констатира, че агата разполагал със складирани за себе си 45 000 цариградски килета зърнени храни, а синовете му Ибишзаде Хюсеин ага и Ибишоглу Мемиш ага – съответно с по 15 000 и 25 000 килета, или приблизително 2176 тона зърно. Заедно с тях у други мюсюлмани, представители на провинциалния елит в североизточните български земи, са открити над 172 000 килета зърнени храни. В издадения ферман е наредено тези количества, с изключение на необходимото за посев и изхранване на местното население, да се изпратят в Истанбул (Димитров, 1974, pp. 72 – 73).

Въпреки злоупотребите си Ибиш ага е важен за централната власт поради голямото влияние, което има на местно ниво. Той не само запазва функциите си на държавен чиновник по снабдяването със зърнени храни, но в хода на военните действия и неуспехите на османските войски срещу Русия агата получава и високия пост на дворцов капуджи-башия. На тази длъжност Ибиш ага е натоварен със събирането на попълнения за османската армия и отбраната на Черноморското крайбрежие. За по-малко от десет години Ибиш ага концентрира в себе си сериозно политическо, икономическо и военно влияние, което го превръща в един от силните представители на местния елит в Добруджа. Тази власт му позволява да осъществява натиск и произвол върху икономическите си конкуренти в района. През 1789 г. е установено, че Ибиш ага напада къшлите (*чифлиците*) на някои балчишки първенци, изземва от тях зърнени храни и добитък, опожарява имотите им. Този натиск вероятно оказва негативно влияние и върху местното земеделско население (Димитров, 1974, pp. 74 – 76). Снабдителните агенти нерядко упражняват принуда върху селяните, като надвишават определените за събиране квоти или заплащат зърното на цени под пазарната стойност. Тази експлоатация над земеделците подкопава устойчивостта на продоволствена система и често води до икономически затруднения за селското население (Murphey, 1987, с. 574; Ağır, 2013, с. 583). Усетила нарастващата сила на Ибиш ага, османската администрация успява да

се справи с него и да го елиминира. През лятото на 1790 г. той е привикан във военния лагер в Шумен и е убит (Димитров, 1974, р. 77).

Злоупотребите със зърнените храни от страна на местните управители водят до недостиг на продоволствие в армията и столицата, понижават качеството на доставяното зърно и влошават икономическото положение на селското население, което е принудено да продава продукцията си под пазарната стойност или да предоставя извънредни количества. Въпреки установените сериозни нередности централната власт често запазва доверието си към аяните поради тяхното влияние и контрол в провинциите. Едва когато влиянието на даден аян стане прекомерно и опасно за политическата стабилност, се приемат решителни действия за неговото отстраняване.

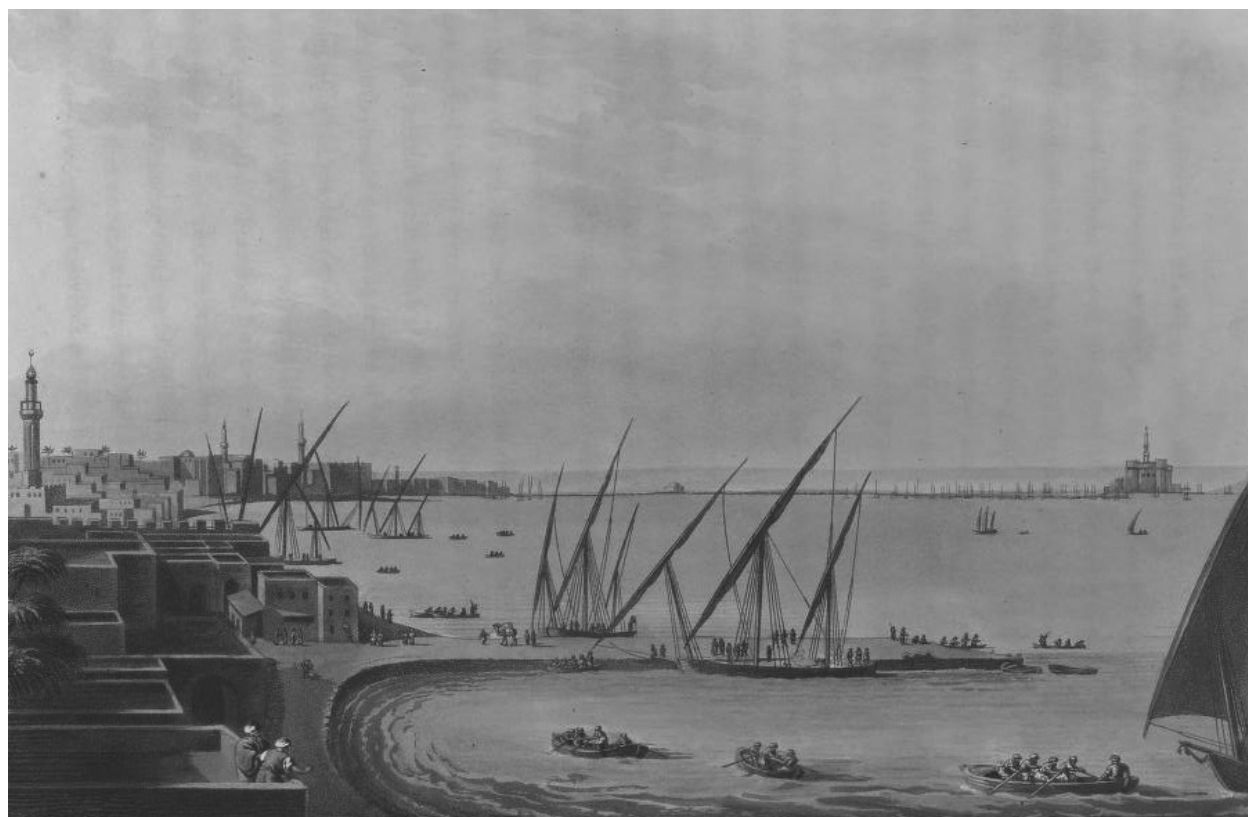
5. Зърно от Балканите и Черноморския басейн за Египет по време на климатичната криза през 80-те години на XVIII век

В средата на 80-те години на XVIII в. една от важните за османците провинции – Египет, е обхваната от продължителна икономическа криза, провокирана от климатични аномалии, социални сътресения и политическа нестабилност. Заради отслабването на силата на африканския мусон годишният приток на река Нил е значително по-нисък през 1783 и 1784 г. (Oman et al., 2005; Oman et al., 2006a; Oman et al., 2006b). Намаленият приток на вода и утаечни наноси, богати на хранителни вещества, предизвиква спад в земеделската продукция (Mikhail, 2015, pp. 271 – 274). Това допринася за появата на продоволствен недостиг, рязко покачване на цените на зърнените храни, масов глад, епидемии от чума, демографски размествания и отслабване на провинциалната власт. Настъпила криза е възприета от местните мамелюкски елити като възможност за консолидация на политическата им власт. Опитите им да установят контрол над отделни част от долината на река Нил и да поддържат постоянни данъчни постъпления, само засилват общественото недоволство и задълбочават икономическата рецесия (Mikhail, 2015, pp. 273 – 275).

В рамките на Османската империя Египет заема централно място в логистичната и икономическата инфраструктура, обслужваща ежегодния хадж към Мека и Медина. Благодарение на стратегическото си географско положение и стопанския потенциал на Нилската делта провинцията изпълнява ключова функция в снабдяването на поклонническите кервани със зърно и други жизненоважни ресурси (Faroghí, 1994, pp. 146 – 173; Mikhail, 2011, pp. 113 – 123). Участието на Египет в осигуряването на хаджа е не само акт на религиозна солидарност, но и израз на интеграцията на региона в по-широкия османски политико-икономически ред. Контролът върху тази дейност е от първостепенно значение за имперската легитимност, особено с оглед на ролята на султана като пазител на Светите земи. (За по-подробен анализ на хаджа в османски контекст вж.: Faroghí, 1994). Ето защо централната власт в Истанбул следи внимателно за стабилността в Египет, тъй като всяко отслабване на местната административна власт би могло да застраши едно от най-сакралните задължения на Османската държава.

Задълбочаващата се криза в Египет налага пряката намеса на централната администрация в Истанбул. Според османския хронист Тайлесанизаде Хафъз Абдуллах ефенди в отговор на надигналите се бунтове, глада и рязкото поскъпване на основните хранителни стоки в

долината на р. Нил централната власт в Истанбул предприема действия за подпомагане на мюсюлманските поклонници по време на годишния хадж през 1785 г. В петък, на 24-тия ден от месец Шабан (1 юли 1785 г.), са изпратени три кораба, натоварени със зърно, предназначено за светите градове Мека и Медина (Ḥaramayn-i Muḥterremeyn), като мярка за облекчаване на положението още преди настъпването на поклонническия месец Зу ал-Хиджа (4 октомври – 2 ноември 1785 г.). За ръководството и надзора на тази мисия е назначен високопоставеният османски чиновник Ебубекир бей, син на бившия велик адмирал (Karudan-ı Derya) Ибрахим паша, който преди това е заемал поста началник на кануджиите при Високата порта (Başbâbıkulu olan Ser-bevvâbîn-i dergâh-ı ‘âlî) (Taylesanizade Hafız Abdullah Efendi, Emecen, 2003, pp. 20, 79).

Изобр. 4. Пристанището на Александрия в края на XVIII век

Източник: Mayer, L. (1801). Views in Egypt, from the Original Drawings in the Possession of Sir Robert Ainslie Taken during His Embassy to Constantinople by Luigi Mayer: Engraved by and under the Direction of Thomas Milton: with Historical Observations, and Incidental Illustrations of the Manners and Customs of Natives of that Country. London: Printed by Thomas Bensley, Bolt Court, Fleet Street, for R. Bowyer, Historic Gallery, Pall Mall, plate 47 "Part of the New City of Alexandria, with the New Harbour, and the Pharos".

Значението на хаджа като едно от централните религиозни задължения в ислямския свят изисква ангажираността на високопоставени представители на османската военна и гражданска администрация, които да се заемат със снабдяването с хранителни продукти за поклонниците. През юли 1785 г. Ебубекир бей лично се установява в Александрия —

стратегическо египетско пристанище, което функционира като важен транзитен пункт за мюсюлманските поклонници от Северна Африка и Средиземноморието. Присъствието му на място му позволява да упражнява пряк контрол върху логистиката по доставката и разпределението на продоволствие, предназначено за успешното провеждане на хаджа.

В края на юни и началото на юли 1785 г. Ебубекир бей получава заповед да организира посрещането на допълнителни доставки на зърнени храни в Александрия. Той е отговорен и за разпределението на тези хранителни продукти на местните пазари при цени, установени от централната власт. Тази помощ е част от усилията за подкрепа на поклонниците, останали блокирани в пристанището поради глада и социалните вълнения, обхванали региона.¹⁴ Съответната заповед до регионалните събирачи на зърно е издадена в средата на ноември същата година. Зърното е натоварено в три балкански пристанища – Орфано (*Орфан*), Солун (*Селяник*) и Волос (Колос/Голос).¹⁵ Отговорността за превоза е възложена на капитаните Халил, Дурак бей и Ахмед, действащи под прякото командване на великия адмирал Гази Хасан паша. Общото количество на превозеното зърно възлиза приблизително на 1040 тона пшеница и около 220 тона ечемик. Вероятната дата на пристигането им в Александрия е през декември 1785 г., като това се потвърждава от две писма на кадията на града Ел-Хадж Нуман, адресирани до Истанбул и датирани на 1 Раби ал-Аввал 1200 г. (1 януари 1786 г.).¹⁶

Организираните доставки на зърно под ръководството на Ебубекир бей изтъкват важната роля на османската администрация в овладяването на локалните икономически кризи и в съхраняването на благосъстоянието на мюсюлманските поклонници. Чрез мобилизирането на ресурси от ключови балкански пристанища и чрез централизиран контрол върху логистиката и дистрибуцията в Александрия османската администрация демонстрира способността си да реагира стратегически на социално-икономически предизвикателства. Тези усилия целят не само да облекчат последиците от глада и обществените вълнения в Египет, но и да осигурят осъществяването на един от фундаменталните религиозни обреди в ислямската традиция – хаджа.

През 1786 г. властите в Истанбул демонстрират своята твърда решимост да овладяят политическата нестабилност в Египет чрез увеличаване на стратегическото си военно присъствие в провинцията. През юли същата година османският флот, предвождан лично от главнокомандващия адмирал Гази Хасан паша, пристига в Египет с мисията да възстанови реда и да укрепи властта на султана. Военната интервенция води до бързо потушаване на съпротивата и отстраняване на бунтовните местни водачи, като по този начин империята възвръща контрола си над региона. Въпреки това през октомври 1787 г. армията на Гази Хасан паша е принудена да се изтегли от Египет поради необходимостта от пренасочване на военните сили към разразящата се война на Османската империя срещу

14 BOA, C.DH 129/6444. Същата заповед е записана и в Египетския регистър на важните дела под с подписа BOA, A.DVNS.MSR.MHM.d. 10, заповед 29 от 28 юни – 6 юли 1785.

15 BOA, A.DVNS.MSR.MHM.d. 10, заповед 29 в полето от 13 – 15 ноември 1785. Общото количество на зърното възлиза на 40 618 истанбулски килета пшеница и 8727 килета ечемик, които се разпределят, както следва: от солунското пристанище – 11 733 килета пшеница и 5420 килета ечемик, от пристанището на Волос – 21 995 килета пшеница и 1700 килета ечемик, от пристанището на Орфано – 6890 килета пшеница и 1607 килета ечемик.

16 BOA, C.DH 113/5631, 1 – 2.

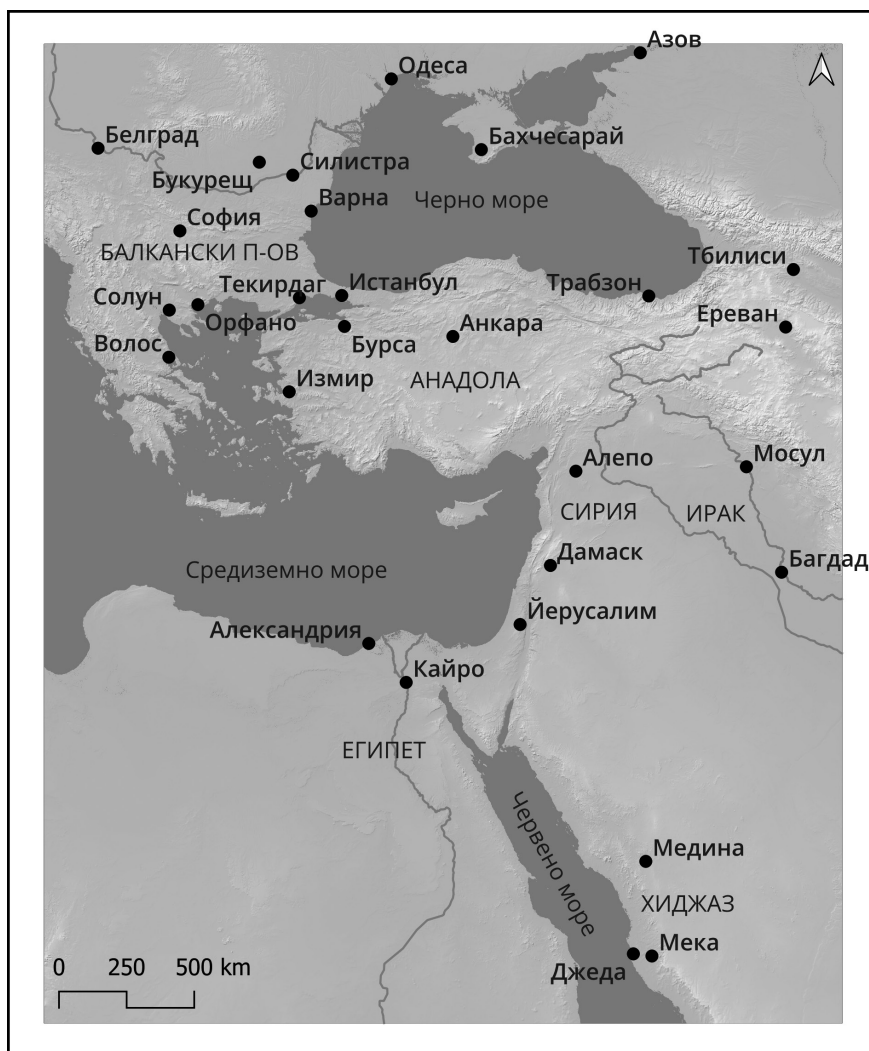
Русия. Последвалото отстъпление създава властови вакуум, който позволява на местните бунтовници бързо да възстановят влиянието си и отново да утвърдят контрола си над региона (Mikhail, 2015, p. 275).

Логистиката, свързана с продължилия над една година престой на османските военни сили в Египет, разкрива трайните последици от сушата, глада и продължителния недостиг на хранителни ресурси. В стремежа си да обезпечи издръжката на армията, османската администрация е принудена отново да мобилизира ресурси и да организира мащабни доставки на зърнени храни към Египет. В периода между юни 1786 г. и март 1787 г. са издадени серия от официални заповеди, насочени към командирите на укрепленията по протежението на Проливите с цел да се улесни транзитът на зърно, предназначено за военните части под командването на Гази Хасан паша. Крайната точка на тези доставки е пристанището на Александрия. Разнообразни по тонаж кораби транспортират общо над 1800 тона пшеница, като някои от тях превозват и допълнителни хранителни продукти – като сухар (*peksipet*) и мазнина (*revgan*), а в отделен случай и над 60 тона ечемик.¹⁷

ТАБЛИЦА 1. Кораби, преминаващи през проливите Босфора и Дарданели (юни 1786 – март 1787), натоварени с пшеница за армията на Гази Хасан паша в Египет

Дата	Капитан произход	Куле	Тон
18 – 26 юни 1786 г.	Ахмед реис / мюсюлманин	11 000	282.216
22 ноември – 1 декември 1786 г.	Дженаве(?)/ Венеция	10 700	274.5192
10 – 20 януари 1787 г.	Андони / Венеция	6800	174.4608
10 – 20 януари 1787 г.	Никола / Франция	4400	112.8864
10 – 20 януари 1787 г.	Франческо/ Дубровник	5600	143.6736
10 – 20 януари 1787 г.	Джезело(?) / Дубровник	11 410	292.73496
30 януари – 8 февруари 1787 г.	Истефани / Дубровник	10 000	256.56
9 – 17 февруари 1787 г. 28 February – 9 March, 178722	Бекташ / мюсюлманин	10 000	256.56
28 февруари – 9 март 1787 г.	Петро / Дубровник	3300	84.6648
	ОБЩО	73 210	1878.27576

¹⁷ Виж таблица 1. BOA, C.BH 69/3256; BOA, C.AS 794/33660; BOA, C.AS 1040/45672; BOA, C.BH 252/11686; BOA, C.AS 330/113681; BOA, C.AS 973/42358.

Изобр. 5. Балканският полуостров, българските земи и Източното Средиземноморие под османска власт в края на XVIII век

Източник:
Христо Христозов

Предвид мащаба на военната операция, съществува вероятност тези доставки да не изчерпват общия обем на продоволствената подкрепа за армията на Гази Хасан паша. Това се потвърждава от заповед от януари 1787 г., с която се нарежда подготовката на нова партида от 25 000 истанбулски килета – еквивалент на приблизително 640 тона пшеница – от зърнените резерви на имперския военноморски арсенал (*Tersâne-i âmiri*). Тази пратка за Египет включва зърно, вече доставено в Истанбул от пристанищата Селяник (9000 килета), Орфано (1000 килета) и Текирдаг (15 000 килета).¹⁸

За поддържане на своите военни операции в Египет османската държавна администрация организира постоянни доставки на зърнени храни, което ясно откроява нейната зависимост от ефективно функциониращи и добре интегрирани логистични мрежи, предназначени за снабдяване с ключови хранителни ресурси. Придвижването на кораби през стратегическите морски пътища на Босфора и Дарданелите разкрива потенциалната връзка между зърнения дефицит в долината на Нил и зърнопроизводителния потенциал на Черноморския регион и българските земи в частност. Именно в тази географска зона са разположени няколко ключови пристанищни центрове като Варна, Балчик, Каварна, които традиционно служат като източник на зърнени доставки към Истанбул и други значими точки в османското пространство. Тези пристанища ежегодно осигуряват значителни товари със зърно,

18 BOA, С.МТЗ. 18/881.

които са предназначени за изхранването на населението на Истанбул и за издръжката на военната инфраструктура на империята (Özveren, 2003; Ağır, 2013, pp. 576, 579 – 582).

Доставките на зърнени храни от балканските пристанища онагледяват ефективно функциониращата логистична мрежа на Османската империя, способна да обезпечи прехраната на отдалечени и стратегически важни региони. Случаят с Египет, страдащ от природни бедствия като глад и политически сътресения, е показателен. Екологичните условия на Балканите играят ключова роля в поддържането на тази мрежа, тъй като районът е решаващ за осигуряването на хранителни ресурси за Истанбул, армията и други провинции (McGowan, 1969, 1981, pp. 12 – 15; Murphy, 1987, pp. 32 – 34; Finkel, 1988, pp. 119 – 208).

6. Заключение

Османската империя изгражда комплексна, централизирана и динамично адаптираща се система за осигуряване на зърнени храни, чиято цел е да гарантира продоволствена сигурност и поддържане на социално-политическа стабилност в условията на екологични кризи, военни кампании и управленски предизвикателства. Снабдяването на столицата Истанбул, армията и градовете се осъществява посредством прилагане на различни административни регулации, фиксирани цени, логистична координация и засилен контрол над търговията и транспорта. Особено важна роля играят екологичните зони на Балканите и българските земи, които със своето плодородие и благоприятни географски условия се превръщат в основен източник на зърно за нуждите на империята.

Централната власт поддържа широка инфраструктура от складове и пътни станции, която осигурява съхранение, преразпределение и логистична връзка между производствените райони и потребителските центрове. Регулираният морски транспорт допринася за трансрегионалната интеграция на различни части на империята, особено между Балканите, българските земи, столицата, Мала Азия, Египет и Хиджаз.

През XVIII в. настъпват значителни изменения в тази централизирана структура. Политическата децентрализация, засилена от възхода на местни елити – аяните, особено на Балканите, води до ерозия на прекия надзор върху доставките зърнено. Провинциалните управители успяват да наложат контрол над локалното зърнопроизводство и да ограничат опитите на централната власт да наложи ефективно разпределение и регулярни доставки, което води до злоупотреби, недостиг и социални напрежения. Въпреки тези трудности имперската администрация успява да запази работеща мрежата за разпределение на зърнените храни, която поддържа активни връзки между различни социални, професионални и религиозни групи в Източното Средиземноморие. В този смисъл, системата за доставки на зърнени храни функционира не само като инструмент за икономическо и социално управление, но и като механизъм за екологична адаптация и политическа легитимация на Османската империята.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА:

- Ağır, S. 2013. The Evolution of Grain Policy: The Ottoman Experience, *Journal of Interdisciplinary History*, XLIII(4), pp. 571 – 598.
- Cvetkova, B. 1970. Les celep et leur rôle dans la vie économique des Balkans à l'époque ottomane, XVe – XVIIe siècles, In: Cook M. (ed.), 1970. *Studies in the Economic History of the Middle East*. London: Oxford University Press, pp. 172 – 192.
- Dimitrov, S. 1974. A story of one Ayan. In: *In Honor of Academician Dimitar Kosev. Studies on His 70th Anniversary*. Sofia: Bulgarian Academy of Sciences Press, pp. 65 – 79. [Димитров, С. 1974. Историята на един аянин. В: В чест на академик Димитър Косев. Изследвания по случай 70 години от рождението му, София, Издателство на Българската академия на науките, с. 65 – 79].
- Dimitrov, S. 1981. *Ottoman Sources for the History of Dobrudja and Northeastern Bulgaria*, Sofia: Bulgarian Academy of Sciences Press. [Димитров, С. 1981. Османски извори за историята на Добруджа и Североизточна България. София, Издателство на Българската академия на науките].
- Dursun, S. 2006. *Forest and the State: History of Forestry and Forest Administration in the Ottoman Empire*, PhD dissertation, Sabancı University.
- Faroghi, S. 1984. *Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia: Trade, Crafts and Food Production in an Urban Setting, 1520 – 1650*. Cambridge – New York: Cambridge University Press.
- Faroghi, S. 1994. *Pilgrims & sultans: the Hajj under the Ottomans*. London: I. B. Tauris.
- Finkel, C. 1988. *The administration of warfare: the Ottoman military campaigns in Hungary, 1593 – 1606*. Wien: VWGÖ (Beihefte zur Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes).
- Greenwood, A. 1988. *Istanbul's meat provisioning: A study of the celepkeşan system*. University of Chicago: PhD thesis.
- Grozdanova, E., S. Andreev, 1998. *The Celepkeshans in Bulgarian and Neighboring Lands during the 16th – 18th Centuries*. Sofia: National Library “St. st. Cyril and Methodius. [Грозданова, Е., С. Андреев. 1998. Дžелепкешаните в българските и съседните им земи през XVI – XVIII в. София: НБ „Св. св. Кирил и Методий“].
- Hütteroth, W.-D. 2006. Ecology of the Ottoman lands, In: Faroghi S. (ed.), 2006. *Cambridge History of Turkey*. Cambridge – New York: Cambridge University Press, pp. 18 – 43.
- İnalcık, H. 1994. The Ottoman State: Economy and Society, In: İnalcık, H., D. Quataert, (eds), 1994. *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, vol. 1, Cambridge University Press.
- Kayapınar, A., L. Kayapınar, 2019. Unrest in Northern Bulgaria. The Struggle for Supremacy between Trasteniklioğlu and Yilikoğlu (1800 – 1806). *Proceedings of the Centre for Economic History Research*. Vol. 4, pp. 275 – 286. [Каяпънар, А., Л. Каяпънар. 2019. Размирици в Северна България. Борба за надмощие между Тръстеникоглу и Йълъкоглу (1800 – 1806). *Известия на Център за стопанско-исторически изследвания*. Т. 4, с. 275 – 286].
- McGowan, B. 1969. Food Supply and Taxation on the Middle Danube, *Archivum Ottomanicum*, 1, pp. 139 – 196.
- McGowan, B. 1981. *Economic life in Ottoman Europe: taxation, trade, and the struggle for land, 1600 – 1800*. Cambridge – New York: Cambridge University Press.
- McGowan, B. 1994. The Age of Ayans, In: İnalcık, H., Quataert, D., (eds). 1994. *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, vol. 2, Cambridge University Press, pp. 637 – 758.

- Mikhail, A. 2011. *Nature and Empire in Ottoman Egypt: An Environmental History*. New York: Cambridge University Press.
- Mikhail, A. 2015. Ottoman Iceland: A Climate History, *Environmental History*, 20, pp. 262 – 284.
- Mikhail, A. 2017. *Under Osman's tree: the Ottoman empire, Egypt, and environmental history*. Chicago; London: The University of Chicago Press.
- Murphey, R. 1987. Provisioning Istanbul: The state and subsistence in the early Modern Middle East, *Food and Foodways*, 2(1), pp. 217 – 263.
- Mutafchieva, V. 1993. *The Time of the Kirdjalis*. Sofia, Bulgarian Academy of Sciences Press. [Мутафчиева, В. 1993. *Кърджалийското време*. София, Издателство на Българската академия на науките].
- Oman, L. A. Robock, G. Stenchikov, G. Schmidt, R. Ruedy, 2005. Climatic response to high-latitude volcanic eruptions, *JGRD Journal of Geophysical Research: Atmospheres*, 110(D13), pp. 1 – 13.
- Oman, L., A. Robock, G. Stenchikov, T. Thordarson. 2006. High-latitude eruptions cast shadow over the African monsoon and the flow of the Nile, *Geophysical Research Letters*, 33, pp. 1 – 5.
- Oman, L., A. Robock, G. Stenchikov, T. Thordarson, D. Koch, D. T. Schindell, C. Gao. 2006. Modeling the distribution of the volcanic aerosol cloud from the 1783 – 1784 Laki eruption, *Journal of Geophysical Research*, 111, pp. 1 – 15.
- Özveren, E. 2003. Black Sea and the Grain Provisioning of Istanbul in the Longue Durée. In: Marin B., C. Virlouvet (eds). 2003. *Nourrir les cités de Méditerranée: antiquité – temps modernes*. Paris, pp. 223 – 250.
- Shusharova, M. 2017. Local Elites and Communities in the Management of Public Order during the 18th Century: Perceptions from the Core European Territories of the Ottoman Empire, *Etudes Balkaniques*, 3, pp. 485 – 533.
- Taylesanizade Hafız Abdullah Efendi, F. M. Emecen. 2003. *İstanbul'un uzun dört yılı (1785 – 1789): Taylesanizâde Hafız Abdullah Efendi tarihi*. İstanbul: TATAV (Tarih kaynakları).
- Todorov, N., P. Dobrev. 2023. Land as a factor for economic growth. Intertwined trajectories of large-scale agriculture in Bulgaria in the 19th and 20th centuries. *Proceedings of the Centre for Economic History Research*. Vol. 8, pp. 93 – 104. [Тодоров, Н., П. Добрев. 2023. Земята като фактор за икономическия растеж. Преплетени траектории на едрото земевладение в България от XIX и XX в. *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания*. Т. 8, с. 93 – 104].
- White, S. 2006. Climate Change and Crisis in Ottoman Turkey and the Balkans, 1590 – 1710, *Proceedings of International Conference on Climate Change in the Middle East: Past, Present and Future*, 20 – 23 November 2006, Istanbul Technical University, pp. 391 – 409.
- White, S. 2011. *The climate of rebellion in the early modern Ottoman Empire*. New York: Cambridge University Press.

Correspondence author:

Hristo Hristozov, Senior Assistant Professor, PhD
 “Paisii Hilendarski” Plovdiv University, Affiliated College “Lyuben Karavelov”
 26, Belomorski Blvd.
 6600 Kardzhali BULGARIA
 E-mail: hrhristozov@uni-plovdiv.bg
 SCOPUS Researcher ID: 59421001800